

του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Πολυανής και Κιλκισίου κ.
Βαρθολομαίου στο Β΄ Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο του Περιοδικού
ΘΕΟΛΟΓΙΑ :«Η Ορθόδοξη Θεολογία και η "οντολογία" της τεχνολογίας:
ανθρωπολογικές, πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές
συνέπειες», με θέμα : «Ψηφιακή Λειτουργικότητα και Αγιότητα: Το
Μυστήριο της Εκκλησίας σε μια οθόνη»

1. Εισαγωγή

Η Εκκλησία, ως ζωντανό σώμα του Κυρίου ημών, Ιησού Χριστού μέσα στην ιστορία, καλείται διαρκώς να αναμετρηθεί με τις εκάστοτε ιστορικές, κοινωνικές και πολιτισμικές προκλήσεις. Και τούτο διότι, η Εκκλησία μπορεί να είναι θεϊκό καθίδρυμα, αλλά πορεύεται παράλληλα και ως φαινόμενο κοινωνικό, αφού ο άνθρωπος, το κύτταρο της κοινωνίας, είναι που θέλει να διασώσει. Σε αυτό το πλαίσιο, η ψηφιακή εποχή δεν είναι απλώς μία τεχνική πρόκληση, αλλά αντιθέτως επιβάλλει έναν βαθύ μετασχηματισμό της ανθρώπινης εμπειρίας και επικοινωνίας. Η αλήθεια αυτή αποτυπώθηκε με τον πλέον εμφατικό τρόπο το 2020, όταν η έλευση της πανδημίας COVID-19 ανέδειξε την ανάγκη η Εκκλησία να ανταποκριθεί άμεσα σε νέες συνθήκες, οι οποίες εμπόδισαν τη φυσική παρουσία των πιστών στους ναούς και ανέστειλαν προσωρινά τον δισχιλιετή λειτουργικό της ρυθμό. Επρόκειτο για μία δοκιμασία όχι μόνο της πίστης του πληρώματος, αλλά και της ίδιας της θεολογικής υπόστασης του Μυστηρίου του Θεού.

Μέσα σε αυτήν την κρίσιμη συγκυρία, πολλοί ναοί κατέφυγαν στη χρήση τεχνολογικών μέσων για την αναμετάδοση των ιερών ακολουθιών. Η ψηφιακή μετάδοση της Θείας Λειτουργίας φάνηκε, αρχικά, ως μια εύλογη ποιμαντική απόκριση στην αναγκαιότητα του εγκλεισμού και της κοινωνικής αποστασιοποίησης. Όμως, το ζήτημα αυτό δεν είναι ούτε ουδέτερο, ούτε επιφανειακό. Αγγίζει την καρδιά της εκκλησιολογικής και λειτουργικής θεολογίας: Μπορεί η Θεία Λειτουργία να προβληθεί ως θέαμα; Είναι δυνατόν ο άνθρωπος να μετέχει μυστηριακά μέσω μιας οθόνης; Πού τελειώνει η ποιμαντική ευελιξία και πού αρχίζει η αλλοίωση του Μυστηρίου; Είναι η άρνηση της απομόνωσης ένα ζήτημα χριστιανικού φρονήματος ή απλώς αντίδραση σε μία επιταγή κοινωνικής συμμόρφωσης; Με άλλα λόγια, ανεξαρτήτως της καλής ή κακής χρήσης που μπορεί να γίνει σε ένα ψηφιακό εργαλείο, το κρίσιμο είναι κατά πόσο συμβαδίζει η φιλοσοφία αυτών των εργαλείων με την ορθόδοξη θεολογία ώστε να τα εγκολπωθεί.

Είναι προφανές ότι η εμπέδωση μίας λειτουργικής ζωής που απαρνείται αναλόγως των περιστάσεων την φυσική παρουσία του πιστού θίγει μία παράδοση αιώνων, αλλά αυτό από μόνο του δεν επαρκεί για να την απορρίψουμε, καθώς η παράδοση δεν συνιστά ένα απολύτως ακίνητο φαινόμενο στον χρόνο. Αντιθέτως, προκειμένου να κατανοήσουμε- και ενδεχομένως να απορρίψουμε ή και να αποδεχτούμε- αυτό το υπόδειγμα

εκκλησιαστικής ζωής, πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι το ερώτημα δεν είναι απλώς πρακτικό· είναι θεολογικό, ποιμαντικό και εκκλησιολογικό.

Η παρούσα εισήγηση επιδιώκει να τοποθετηθεί θεολογικά και ποιμαντικά στο κρίσιμο αυτό ζήτημα, με αφετηρία την εμπειρία της πανδημίας αλλά και με το βλέμμα στραμμένο στο μέλλον. Αναζητά μια εκκλησιολογικά θεμελιωμένη στάση, που να ενσωματώνει τη διάκριση σε συγκεκριασμό με τη θεολογική συνέπεια απέναντι στη νέα πραγματικότητα. Η Εκκλησία δεν καλείται να επιλέξει ανάμεσα στην τεχνολογία και την παράδοση, αλλά να διακονήσει την αλήθεια της εν Χριστώ ζωής, με τη σοφία και τη διάκριση που η ίδια η Παράδοση της προσφέρει.

2. Το Μυστήριο της Εκκλησίας ως γεγονός σχέσης και ενσώματης κοινότητας

Θεμελιακό στοιχείο της αναλύσεώς μας συνιστά το γεγονός ότι η Εκκλησία είναι κατά την ουσία της γεγονός σχέσης. Δεν αποτελεί μονάχα έναν οργανισμό, ούτε μια ηθική ένωση ανθρώπων με κοινές πεποιθήσεις· είναι θεανθρώπινο σώμα, το οποίο συγκροτείται εν Αγίω Πνεύματι διά της Θείας Ευχαριστίας. Η Εκκλησία είναι το Σώμα του Χριστού και η Κοινωνία του Αγίου Πνεύματος, όπως ομολογούμε στο Σύμβολο της Πίστεως.

Η θεώρηση αυτή της Εκκλησίας ως «σώματος Χριστού»¹ δεν είναι απλώς μεταφορική. Η αναφορά στο σώμα εκφράζει την ενότητα μέσα στη διαφορετικότητα· την προσωπική, ενσώματη, λειτουργική συνύπαρξη. Το σώμα προϋποθέτει μέλη που είναι διαφορετικά αλλά συγχρόνως ενωμένα οργανικά. Και αυτή η οντολογική ενότητα πραγματώνεται κάθε φορά που οι πιστοί συγκεντρώνονται για να τελέσουν το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Με απλά λόγια, η Θεία Λειτουργία είναι η καρδιά της εκκλησιαστικής ζωής. Δεν είναι ένα τελετουργικό γεγονός που αποσκοπεί στη συγκίνηση ή τη διδασκαλία, αλλά συνιστά τον πρόναο της Βασιλείας του Θεού. Κατά τον Άγιο Νικόλαο Καβάσιλα, η Εκκλησία φαίνεται κυρίως κατά τη Λειτουργία, όταν συγκεντρώνονται τα μέλη του σώματος του Χριστού για να κοινωνήσουν του Σώματος και του Αίματος Αυτού. Χωρίς αυτή την ευχαριστιακή διάδραση, η Εκκλησία παύει να είναι Εκκλησία.²

Αντιστοίχως και ο πατερικός λόγος τονίζει την αναγκαιότητα της ενσώματης συμμετοχής. Ο Άγιος Ιγνάτιος ο Θεοφόρος συγκεκριμένα αναφέρει: «Χωρίς τοῦ ἐπισκόπου μηδὲν πράσσετε», αναφερόμενος στη σημασία της συνοχής της ευχαριστιακής κοινότητας γύρω από τον επίσκοπο.³ Η Εκκλησία είναι γεγονός προσώπων που

¹ Α' Κορινθίους 12,27.

² Καβάσιλας Νικόλαος, «Ερμηνεία της Θείας Λειτουργίας», εκδ. Το Περιβόλι της Παναγίας, Αθήνα 1998.

³ Άγιος Ιγνάτιος ο Θεοφόρος, Προς Σμυρναίους, 8.

ενώνονται μυστηριακά. Αυτή η σύμμειξη δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί αν τα πρόσωπα είναι θεατές, ακροατές και εν γένει απλοί «παρατηρητές» ενός τελετουργικού δρώμενου. Ο θεατής είναι παθητικός, ενώ ο πιστός μετέχει ενεργά: σωματικά, νοητικά, καρδιακά, πνευματικά. Διότι αναγκαία συνθήκη για μία τέτοια ενεργή, ψυχική μετοχή, είναι η φυσική μετοχή, η αυτοπρόσωπη αντίληψη και διήθηση του ανθρώπου στο Άγιο Ποτήριο, στο Μύρο του Ευχελαίου, στο πετραχήλι της μετάνοιας.

Το ότι η ενσώματη παρουσία δεν είναι τυπική υποχρέωση, αλλά οντολογική προϋπόθεση του Μυστηρίου μαρτυρεί η Ενανθρώπιση του Χριστού, που δηλώνει τον «σαρκικό» χαρακτήρα και άρα το σωματικό υπόβαθρο της σωτηρίας! Ο Λόγος έγινε σάρκα· δεν έσωσε τους ανθρώπους με ιδέες ή με μία εξ αποστάσεως απαγγελθείσα εντολή, αλλά με την παρουσία Του: με την ταπεινή γέννηση, την θαυματουργική βιωτή, την μαρτυρική σταύρωση και την απροσμάχητη ανάστασή Του. Έτσι και η Εκκλησία συνεχίζει το έργο της σωτηρίας όχι μέσω εικόνων ή προβολών αλλά μέσω Μυστηρίων και ιδίως μέσω του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου. Συνεπώς, η απουσία της φυσικής κοινότητας υπονομεύει την ίδια τη δομή του εκκλησιαστικού γεγονότος. Η οθόνη, όσο χρήσιμη και αν είναι για επικοινωνιακούς σκοπούς, δεν μπορεί να μεταδώσει τη Χάρη. Δεν μπορεί να κοινωνήσει· μπορεί μόνο να αναπαραστήσει. Αλλά η Θεία Ευχαριστία δεν αναπαρίσταται. Τελείται. Δεν «προβάλλεται», αλλά προσφέρεται. Δεν αποτελεί θέαμα, αλλά εμπειρία.

Είναι, λοιπόν, κατάδηλο ότι η εκκλησιολογική θεώρηση της κοινότητας ως αδιασπάστου όλου που πορεύεται στην σωτηρία, καταρρέει αν αποκοπεί από τον ενσώματο χαρακτήρα της. Και τούτο, διότι δεν μπορεί να ταιριάζει με το βασικό χαρακτηριστικό της τεχνολογίας, όπως το αποδίδει ο Heidegger, δηλαδή την καθιέρωση μιας νοοτροπίας, δυνάμει της οποίας ο άνθρωπος αντιμετωπίζει τον κόσμο αποστασιοποιημένα και μόνον χρηστικά, ως αποθήκη- όχι ως μία εμπειρία με αυταξία.⁴ Αυτή η αποσωματοποίηση της πίστης οδηγεί σε πνευματικό ατομικισμό. Η «ιδιωτική» πίστη που δεν κοινωνεί, δεν συγκινείται από την παρουσία του άλλου, δεν βλέπει στο πρόσωπο του πλησίον την εικόνα του Χριστού, είναι πίστη ακρωτηριασμένη. Είναι, στην πραγματικότητα, κοινωνία χωρίς Χριστό.

3. Η ψηφιακή προβολή της Θείας Λειτουργίας: Εργαλείο ή υποκατάστατο;

Από όσα προελέχθησαν τεκμηριώνεται το γιατί η Θεία Λειτουργία αποτελεί, στην ορθόδοξη παράδοση και διδασκαλία, το κορυφαίο γεγονός της παρουσίας της Εκκλησίας στον κόσμο. Δεν είναι απλώς μία τελετουργία ή ένα συμβολικό γεγονός, αλλά η ίδια η φανέρωση της Βασιλείας του Θεού εν χρόνω. Η τέλεση της Λειτουργίας δεν μπορεί να αποκοπεί από την κοινότητα των πιστών που συναθροίζονται εν σώματι, εν προσευχή και

⁴ M. Heidegger, The Question Concerning Technology, Harper Torchbooks (1977) σελ. 21

εν Αγίω Πνεύματι, διότι διαφορετικά, όπως μας νουθετεί ο γέροντας Δομέτιος, η παύση της Θείας Λειτουργίας θα σημάνει και το τέλος του κόσμου, αφού Αυτή «κρατεί τον κόσμον».

Παρά τις ανωτέρω, όμως, «απόλυτες» παραδοχές, η αναμετάδοση Ακολουθιών αλλά και της Ίδιας της Θείας Λειτουργίας δεν είναι καινοφανές γεγονός. Από πολλά χρόνια, η κρατική τηλεόραση όπως και άλλα ραδιοτηλεοπτικά δίκτυα, ιδίως εκκλησιαστικά, προβάλλουν τις εν λόγω λατρευτικές πράξεις, με σπουδαιότερη την Κυριακάτικη Θεία Λειτουργία. Πιο πρόσφατα, η χρήση του διαδικτύου για την αναμετάδοση της Θείας Λειτουργίας προέκυψε ως αναγκαιότητα εν καιρώ πανδημίας. Σε τέτοιες συνθήκες-περιορισμών, απαγορεύσεων και φόβου- η προβολή των ακολουθιών αποτέλεσε μια ακραία λύση για την επικοινωνία των πιστών με τον εκκλησιαστικό βίο. Και υπήρξε η πλέον βαρυσήμαντη μεταβολή στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την θεία λατρεία, καθώς επρόκειτο ουσιαστικά για τον μοναδικό, αποκλειστικό διαθέσιμο τρόπο σύνδεσης με τους Ιερούς Ναούς και τα Μυστήρια της Εκκλησίας μας. Αντιθέτως, η ραδιοτηλεοπτική αναμετάδοση που πραγματοποιείται εδώ και δεκαετίες ήταν απλώς μία εναλλακτική, για όσους δεν είχαν τη δυνατότητα φυσικής προσέλευσης στους Ιερούς Ναούς, ένεκα, λόγου χάρη, κάποιας προσωπικής ασθένειας. Έτσι, διακρίνουμε αυτές τις δύο μορφές ψηφιακής πρόσβασης στις ιεροπραξίες: η από μακρού χρόνου ραδιοτηλεοπτική αναμετάδοση είναι απλώς μία ευκαιριακή επιλογή, ενώ εκείνο που συνέβη κατά την περίοδο της πανδημίας COVID-19 δεν ήταν απλώς μία προσωρινή εξ αποστάσεως προβολή, αλλά μία μετατροπή της Λειτουργίας σε «τηλε-λειτουργία», που είχε μεγάλη διάρκεια. Αυτό το στοιχείο του χρόνου, που έχει ούτως ή άλλως κομβική σημασία στην ευρύτερη εσχατολογική διδασκαλία της Ορθοδοξίας, είναι που και εδώ διαδραματίζει τον κομβικό ρόλο διαφοροποίησης των δύο τρόπων αναμετάδοσης. Διότι ο δεύτερος αποξενώνει το σύνολο του πληρώματος και μάλιστα για μεγάλη διάρκεια από την πραγματική σχέση κοινωνίας με τον Θεό, ενώ ο πρώτος αφορά ελάχιστους ανθρώπους και, υπό κανονικούς όρους, για εντελώς εξαιρετικές περιστάσεις. Άρα, η περίοδος της πανδημίας δημιούργησε έναν νέο τρόπο πρόσληψης της εκκλησιαστικής εμπειρίας που δεν είναι ουδέτερος θεολογικά. Και αναμφισβήτητα η έννοια της «τηλε-λειτουργίας»- δηλαδή της διαρκούς μεταδόσεως του Μυστηρίου χωρίς παρούσα κοινότητα- είναι ξένη προς την παράδοση και την οντολογία της Εκκλησίας.

Η λειτουργική θεολογία επιμένει πως δεν υπάρχει Λειτουργία χωρίς σύναξη. Το «ἐπὶ τὸ αὐτό»⁵ είναι συστατικό στοιχείο της ίδιας της Εκκλησίας. Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος τονίζει πως η Λειτουργία είναι κοινή πράξη του λαού και του ιερέως⁶ – όχι θέαμα. Η αποκοπή από τον τόπο, τον χρόνο, τον λειτουργικό χώρο και τη φυσική κοινότητα δεν είναι απλώς πρακτικό πρόβλημα, αλλά αλλοίωση του ίδιου του

⁵ Πραξ. 2,44

⁶ Ιω. Χρυσόστομος, Ομιλία 18, Εἰς Β΄ Κορινθίους, ΕΠΕ 19, σελ. 487

μυστηριακού γεγονότος. Ο πιστός που παρακολουθεί μια μετάδοση, όσο ευλαβής και αν είναι, δεν μετέχει· δεν κοινωνεί· δεν εντάσσεται στο εκκλησιαστικό σώμα. Ως άλλο τηλεοπτικό ή διαδικτυακό προϊόν, η «τηλε-λειτουργία» «καταναλώνεται» στην άνεση του σπιτιού, δημιουργώντας μια κουλτούρα θεατή και όχι μέλους. Η Εκκλησία, ωστόσο, δεν λειτουργεί και δεν πρέπει να λειτουργεί ως δίκτυο διανομής πνευματικού περιεχομένου, αλλά ως τόπος κοινωνίας, σχέσης, θυσίας και αγιασμού. Όπως, άλλωστε, σημειώνει ο Jean-Claude Larchet, ο ψηφιακός κόσμος δημιουργεί την ψευδαίσθηση της επικοινωνίας χωρίς την πραγματική κοινωνία.⁷ Γι' αυτό και ο Neil Postman προειδοποιεί, αντιστοίχως, ότι η επικράτηση της τεχνολογίας, η τεχνοκρατία, απειλεί άμεσα τη φιλοσοφία και τη θρησκεία. Είναι, δηλαδή, εγγενώς ασύμβατη με την πνευματική ζωή, προσπαθώντας μάλιστα να την υποκαταστήσει και να αναδειχθεί η ίδια σε ένα είδος θρησκείας.⁸

Στο σημείο αυτό, είναι σημαντικό να αποσαφηνίσουμε κάτι που όυτως ή άλλως ήδη υπαινιχθήκαμε: η προβολή των ακολουθιών δεν είναι από μόνη της κατακριτέα. Μπορεί να λειτουργήσει ποιμαντικά όταν υπηρετεί την κατήχηση, την ενίσχυση των ασθενών ή την ενθάρρυνση των απομακρυσμένων. Αλλά η Θεία Λειτουργία εξακολουθεί να μην είναι παραγωγή εικόνας. Είναι εσχατολογική πράξη, παρουσία Χριστού, κοινωνία Αγίου Πνεύματος, ενότητα των ανθρώπων μεταξύ τους και με τον Θεό. Αν αυτή η εμπειρία χαθεί ή υποκατασταθεί από την απλή ψηφιακή μετάδοση, τότε διακυβεύεται το ίδιο το εκκλησιολογικό ήθος.

4. Η ψηφιακή εξομολόγηση, οι διαδικτυακές προσευχές και τα όρια της ιερότητας

Καταπατιανόμενοι ειδικότερα με άλλα μυστήρια της Εκκλησίας μας, κομβική θέση κατέχει η εξομολόγηση, ως ένα ιερό γεγονός όπου ο άνθρωπος αναγνωρίζει τα σφάλματά του, τα καταθέτει ενώπιον του Θεού και, διά του πνευματικού πατρός, λαμβάνει τη συγχώρηση και την πνευματική καθοδήγηση. Η ενέργεια της Θείας Χάριτος μέσα στο Μυστήριο αυτό δεν είναι αφηρημένη ή μηχανική· εκφράζεται μέσα από το βίωμα της σχέσης, της ταπείνωσης, του διαλόγου, της προσευχής και κυρίως, της ενσώματης παρουσίας.

Κατά την περίοδο της πανδημίας, ο περιορισμός των μετακινήσεων και οι υγειονομικές συνθήκες έθεσαν ερωτήματα και για την δυνατότητα τέλεσης της εξομολόγησης εξ αποστάσεως. Αρκετοί πιστοί εξέφρασαν την ανάγκη να εξομολογηθούν και να στηριχθούν πνευματικά, ακόμη και αν αυτό σήμαινε επικοινωνία μέσω τηλεφώνου ή τηλεδιάσκεψης.

⁷ Larchet, Jean-Claude, *The New Media Epidemic: The Undermining of Society, Family, and Our Own Sou*, Holy Trinity Publications, 2019.

⁸ Neil Postman, *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology* (Vintage Books 1992), σελ. 25 ΕΡ.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να τονιστεί ότι η εξομολόγηση δεν είναι μια ιδιωτική συζήτηση με ψυχολογικό περιεχόμενο, ούτε ένα είδος «πνευματικής συμβουλευτικής».⁹ Είναι μυστήριο της Εκκλησίας, ενταγμένο στον εκκλησιαστικό χώρο και στον λειτουργικό της ρυθμό. Ο πνευματικός δεν είναι απλός ακροατής· είναι λειτουργός του Μυστηρίου, φορέας της συγχωρητικής Χάριτος. Η συγχωρητική ευχή, η οποία απολύει τον μετανοούντα πιστό από τις αμαρτίες του «ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», δεν είναι απλός τύπος, αλλά πράξη Εκκλησίας, τελούμενη εντός της Εκκλησίας. Ως εκ τούτων, η σωματική παρουσία δεν είναι δευτερεύουσα. Αντιθέτως, είναι ουσιαστικό στοιχείο του Μυστηρίου. Η συχνά εκφραζόμενη ανάταση των πνευματικών μας τέκνων μετά την εξομολόγησή τους δεν έγκειται απλώς στην ομολογία αμαρτιών και μετάνοιας, αλλά στο συνολικό πλαίσιο όπου αυτή συμβαίνει. Αντίθετα, η «ψηφιακή εξομολόγηση» εγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους: την απώλεια της ιερότητας του χώρου, την πιθανή καταγραφή ή έκθεση της συνομιλίας, την απομάκρυνση από το εκκλησιολογικό και κατανοητικό πλαίσιο. Αντί η Εξομολόγηση να είναι Μυστήριο μετανοίας και θεραπείας, κινδυνεύει να εκφυλιστεί σε ιδιωτική ψυχολογική υποστήριξη.

Ομοίως, οι διαδικτυακές προσευχές δεν μπορούν να υποκαταστήσουν την κοινή προσευχή της Εκκλησίας. Η Ορθόδοξη λατρεία είναι πράξη κοινότητας, ενότητας, φυσικής συνύπαρξης. Η συμμετοχή σε μία Παράκληση ή Αγρυπνία μέσω υπολογιστή δεν μπορεί να προσφέρει στον πιστό την ίδια εμπειρία, την ίδια χάρη, την ίδια αίσθηση κοινότητας.

Σε αυτό το σημείο, η Εκκλησία καλείται να εκτελέσει μία δύσκολη άσκηση διάκρισης. Καλείται να διακρίνει ανάμεσα στην αναγκαία ποιμαντική ευελιξία και στην ακρίβεια της Πίστεως. Η οικονομία μπορεί να εφαρμόζεται σε καιρό κρίσεως, αλλά δεν μπορεί να μετατραπεί σε κανονικότητα. Και όχι μόνο αυτό, αλλά θα πρέπει να περιορίζεται σε πολύ στενά χρονικά πλαίσια, ακριβώς λόγω του κινδύνου αλλοίωσης του θεολογικού υποβάθρου της πίστεως. Είναι άλλωστε αξιοσημείωτο ότι σε αυτές τις παραδοχές προβαίνουν πλέον ευρωπαϊκά αλλά και αμερικανικά δικαστήρια¹⁰, προσφέροντας ένα δίχτυ ασφαλείας από πλευράς ανθρώπινης δικαιοσύνης. Στις σχετικές δικαστικές αποφάσεις αναδεικνύεται ότι η χρήση των ψηφιακών μέσων δεν μπορεί να μεταβάλλει τη φύση του Μυστηρίου. Το άγγιγμα, το βλέμμα, η παρουσία – όλα αυτά δεν είναι τυχαία ή εθιμικά στοιχεία, αλλά ουσιαστικά συστατικά της πνευματικής εμπειρίας. Αν αφαιρεθούν, η Εκκλησία κινδυνεύει να μεταβληθεί σε ένα προϊόν που διακινείται ψηφιακά, και όχι σε ζώσα κοινότητα πίστεως, αγάπης και μετανοίας. Εξ ου και οι πρώτοι, ακραίοι περιορισμοί της πανδημίας, που κυριολεκτικώς άδειασαν και έκλεισαν τους Ιερούς Ναούς, κρίθηκαν συν τω χρόνω αντίθετοι με τα Συντάγματα των κρατών, λόγω αφενός

⁹ Βλ. Jean-Claude Larchet, «Η Θεραπευτική των Πνευματικών Νοσημάτων», εκδ. Εν Πλω, 2007.

¹⁰ Βλ. ενδεικτικά Roman Catholic Diocese of Brooklyn, New York v. Cuomo, Ανώτατο Δικαστήριο ΗΠΑ, 592 U.S. (2020).

της μακράς διάρκειάς τους και αφετέρου λόγω της ύπαρξης ηπιότερων και εξίσου αποτελεσματικών περιορισμών που δεν επιβλήθηκαν, αλλά προτιμήθηκαν απόλυτες απαγορεύσεις.

5. Αναζητώντας ισορροπία: Η Εκκλησία δεν απορρίπτει την τεχνολογία, αλλά την διακονεί

Ποια πρέπει να είναι, λοιπόν, η κατεύθυνσή μας; Ποια χρήση ή άρνηση χρήσης υποστηρίζεται από την χριστιανική διδασκαλία; Όπως τεκμηριώθηκε με όσα προελέχθησαν, ούτε η τεχνολογία κατευθύνεται στην πνευματικότητα, ούτε η εκκλησιαστική ζωή μπορεί να βιωθεί πραγματικά μέσω της τεχνολογίας. Ο συγκερασμός τους μπορεί να γίνει μόνο σε μία σχέση εργαλειακή. Τα ψηφιακά μέσα, δηλαδή, μπορούν να λειτουργήσουν ως γέφυρα επικοινωνίας με τους ασθενείς, τους ηλικιωμένους, τους απομονωμένους, αλλά και ως πεδίο κατήχησης, ενημέρωσης και προβληματισμού.

Ωστόσο, υπάρχει πάντοτε ο κίνδυνος η τεχνολογία να λειτουργήσει όχι ως διακονία, αλλά ως υποκατάστατο. Η Εκκλησία δεν μπορεί να επιτρέψει ποτέ να περιοριστεί η παρουσία της σε ψηφιακές αναρτήσεις και διαδικτυακές συνδέσεις. Η θεολογία του σώματος, της κοινότητας, της παρουσίας, παραμένει θεμέλιο της Εκκλησίας. Η μετάδοση δεν είναι λειτουργική πράξη, ούτε το διαδίκτυο μπορεί να αντικαταστήσει τον ιερό ναό ως χώρο προσευχής και Μυστηρίων. Με άλλα λόγια, η διάκριση ανάμεσα στο ποιμαντικό εργαλείο και το λειτουργικό υποκατάστατο είναι ουσιώδης και θεολογικά επιβεβλημένη.

Ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος μιλούσε για τη διάκριση ως «φως των πραγμάτων».¹¹ Η Εκκλησία καλείται να διακρίνει πότε μια τεχνολογική χρήση υπηρετεί τη σωτηρία και πότε την εμποδίζει. Δεν είναι κάθε νέα δυνατότητα απαραίτητα ευλογία, ούτε κάθε καινοτομία είναι αναγκαστικά χρήσιμη. Η αξιολόγηση γίνεται με βάση την πνευματική ωφέλεια του ανθρώπου, τη διατήρηση του μυστηριακού ήθους και την ενότητα του εκκλησιαστικού σώματος. Η διαδικτυακή παρουσία της Εκκλησίας πρέπει να έχει χαρακτήρα μαρτυρίας, διαλόγου και ποιμαντικής προσέγγισης. Δεν μπορεί να αντικαταστήσει το Μυστήριο, αλλά μπορεί να προετοιμάσει τον άνθρωπο για τη βίωσή του· δεν μπορεί να μεταδώσει τη Χάρη, αλλά μπορεί να οδηγήσει στη μετάνοια. Ούτε η τεχνοφοβία, ούτε η τεχνολαγνεία αρμόζουν στο ορθόδοξο ήθος. Μόνο η διάκριση και η εν Χριστώ ευθύνη.

¹¹ Άγιος Γρηγόριος Θεολόγος, Λόγος 43, Εις τα Θεοφάνια,

6. Προτάσεις – Κατευθύνσεις για την Εκκλησία του αύριο

Στο πλαίσιο αυτό, η πρόκληση για την Εκκλησία δεν είναι η τεχνολογία καθαυτή, αλλά η ανθρωπολογία που φέρει μαζί της: ο ψηφιακός άνθρωπος επικοινωνεί σίγουρα ταχύτερα, αλλά όχι απαραίτητα βαθύτερα, ούτε κοινωνεί ουσιαστικότερα. Το καθήκον της Εκκλησίας δεν είναι απλώς να παραμείνει παρούσα, αλλά να προτάξει φως, αλήθεια και φωνή σωτηρίας μέσα στην ψηφιακή αγορά.

Πρώτη ανάγκη είναι η ανάληψη του ρόλου του ποιμένα σε μια εποχή που η έννοια του «καθοδηγητή», του πνευματικού, έχει αλλοιωθεί ή ακόμα και απαξιωθεί. Ο κληρικός δεν είναι πλέον απλώς ο ιερέας του ναού· καλείται να είναι φάρος μέσα στο ψηφιακό χάος. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να είναι καταρτισμένος θεολογικά και ενημερωμένος τεχνολογικά. Δεν αρκεί να γνωρίζει τη λειτουργική του τάξη – πρέπει να γνωρίζει πώς να σταθεί με ευθύνη και διάκριση και μέσα στο ψηφιακό περιβάλλον. Η πνευματική καθοδήγηση δεν μπορεί να παραμείνει εγκλωβισμένη σε παραδοσιακές φόρμες, αλλά πρέπει να συνομιλεί με τον σύγχρονο άνθρωπο, χωρίς να προδίδει το ήθος της Εκκλησίας. Έτσι, η εξ αποστάσεως υποστήριξη του εξομολόγου προς το πνευματικό τέκνο του πρέπει να γίνεται συχνότερα με χρήση ψηφιακών μέσων, αλλά μόνον ως καθημερινή πράξη αγάπης και μέριμνας- όχι ως μυστήριο εξομολόγησης.

Δεύτερη αναγκαιότητα είναι η θεσμικά οργανωμένη θεολογική επιμόρφωση του κλήρου και των λαϊκών στελεχών. Χρειάζεται να δημιουργηθούν προγράμματα εκπαίδευσης που να αναλύουν τα θεολογικά και ποιμαντικά ζητήματα που εγείρει η ψηφιακή παρουσία: πώς διαχειριζόμαστε τις εικόνες του ναού στο διαδίκτυο; Πώς ομιλούμε στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης; Πότε παραβιάζονται τα όρια του Μυστηρίου; Η έλλειψη αυτής της επιμόρφωσης οδηγεί συχνά σε υπερβολές: είτε σε υπερτεχνολογική ευκολία, είτε σε στείρα άρνηση κάθε καινοτομίας. Η Εκκλησία οφείλει να μορφώσει τα μέλη της, όχι να τα αφήσει να αυτοσχδιάζουν θεολογικά.

Τρίτον, είναι ανάγκη να καλλιεργηθεί στην Εκκλησία ένα νέο ήθος αποστολικής παρουσίας. Το ψηφιακό πεδίο δεν είναι μόνο μέσο· είναι και τόπος. Είναι τόπος αναζήτησης, διαλόγου, πόνου, μοναξιάς και νοήματος. Η Εκκλησία μπορεί και οφείλει να δώσει λόγο εντός αυτού του χώρου· όχι όμως έναν λόγο επιφανειακό ή ηθικιστικό, αλλά υπαρκτικό, ευαγγελικό, πατερικό. Να διακηρύξει με παρρησία και αγάπη ότι ο Χριστός είναι παρών και στον ψηφιακό κόσμο, αρκεί να Τον αναζητούμε όχι ως πληροφορία, αλλά ως πρόσωπο. Και πάλι, βεβαίως, θα πρόκειται για μία παρουσία που λειτουργεί περισσότερο ως πρόσκληση και ως πύλη ενημέρωσης, παρά ως πρωτογενής τόπος διακονίας. Στον άξονα αυτών, είναι δυνατή αλλά και ευκαία η ανάπτυξη και αξιοποίηση εκκλησιαστικών ψηφιακών πλατφορμών, με σεβασμό στο λειτουργικό και πνευματικό ήθος. Χρειάζονται ιστοσελίδες, εφαρμογές, podcasts, βίντεο, κείμενα – όλα όμως οφείλουν να διατηρούν εκκλησιολογική συνέπεια και θεολογικό βάθος.

Τέταρτο και ουσιωδέστερο όλων είναι η επιμονή της Εκκλησίας στην ενσώματη λατρεία και κοινότητα, ως αντίβαρο στην αποπροσωποποίηση της ψηφιακής εποχής. Η τεχνολογία μπορεί να βοηθήσει, να πληροφορήσει, να ενθαρρύνει· αλλά μόνο η φυσική παρουσία μπορεί να γιατρέψει. Οι νέοι σήμερα διψούν για αυθεντικότητα· και η Εκκλησία μπορεί να τους τη δώσει όχι ως ιδεολογία, αλλά ως βίωμα. Η πρόκληση του αύριο είναι ακριβώς αυτή: να φανερώσει η Εκκλησία, μέσα στην τεχνολογική ταχύτητα και τον θόρυβο, τη σιωπή της αγάπης, την πληρότητα της κοινότητας, την ιερότητα της παρουσίας. Ο στόχος δεν είναι να υπερθεματίσουμε στην ευκολία της τεχνολογίας, αλλά να την καταστήσουμε πλατφόρμα πρόσβασης στην αγιότητα του Μυστηρίου. Η οθόνη οφείλει να παραμένει εργαλείο· δεν πρέπει να μετατραπεί σε υποκατάστατο. Διότι δεν μπορεί να μετατραπεί. Αν συμβεί τούτο, δεν θα μιλάμε για Εκκλησία του Χριστού, αλλά για θέαμα του ανθρώπου. Δεν θα είναι μεταφυσική κιβωτός σωτηρίας, αλλά ατομική ψυχαγωγία. Καθοριστικό κριτήριο για την διάκριση αυτή που αναπτύξαμε πολλάκις, μεταξύ εργαλείου και υποκατάστατου, είναι τα στοιχεία του χρόνου και του χώρου, δηλαδή τα κατ' εξοχήν στοιχεία της ορθόδοξης θεολογίας, τα οποία και δοκιμάζονται σε αυτή την αναπροσαρμογή. Είναι διαφορετικό πράγμα η διαδικτυακή μετάδοση της Θείας Λειτουργίας για δύο Κυριακές και άλλο για δύο μήνες. Και είναι άλλος ο χώρος του Ιερού Ναού, που είναι χώρος θείας μέθεξης, και άλλο ο χώρος του διαδικτύου, ως χώρος ενισχυτικός και περισσότερο ενημερωτικός. Συμπερασματικά, λοιπόν, η οθόνη μπορεί να αποτυπώσει το Μυστήριο ως ιστορικό γεγονός, όχι ως εκκλησιολογικό γεγονός. Δηλαδή, όχι ως Μυστήριο καθεαυτό.

7. Επίλογος

Ολοκληρώνοντας τις ταπεινές αυτές σκέψεις, είναι κρίσιμο να συγκρατούμε το οντολογικό, οργανικό υπόβαθρο της Εκκλησίας: η Εκκλησία είναι σώμα. Και μάλιστα σώμα ζωντανό και- ακόμα περισσότερο- σώμα ζωντανού Θεού. Υπάρχει μέσα στον κόσμο και στον χρόνο. Δεν είναι ένα μουσειακό έκθεμα, ούτε ένα ηθικό σύστημα· είναι το εργαστήριο της Βασιλείας του Θεού, ο τόπος όπου ο άνθρωπος θεραπεύεται, κοινωνεί και ελπίζει. Απέναντι στις αλλαγές της κάθε εποχής, η Εκκλησία δεν αμύνεται· πορεύεται με παρρησία, διακρίνει, μεταμορφώνει. Ούτε όμως υποτάσσεται. Κρίνει τα φαινόμενα όχι με βάση την επικαιρότητα, αλλά με βάση την αλήθεια του Ευαγγελίου.

Η ψηφιακή εποχή προσφέρει στην Εκκλησία πρωτόγνωρες δυνατότητες, αλλά ταυτόχρονα την φέρνει ενώπιον σοβαρών προκλήσεων. Δεν αρκεί να έχει «παρουσία» στο διαδίκτυο, αλλά πρέπει να έχει μαρτυρία. Δεν αρκεί να μεταφέρει περιεχόμενο, αλλά πρέπει να μεταδίδει Χάρη. Η ψηφιακή λειτουργικότητα, όταν δεν συνδέεται με την αγιότητα, κινδυνεύει να μετατραπεί σε μηχανισμό· και η Εκκλησία δεν είναι μηχανισμός, αλλά μυστήριο.

Στην εποχή της εικόνας και της ταχύτητας, η Εκκλησία καλείται να θυμίζει την αξία της σιωπής και της σταθερότητας. Στην εποχή της ατομικότητας, να κηρύσσει την κοινωνία. Στην εποχή της αποστασιοποίησης, να προσφέρει την παρουσία. Αυτή η παρουσία δεν είναι απλώς συμβολική· είναι πραγματική, λειτουργική, ενσώματη. Ο Χριστός δεν σώζει εξ αποστάσεως, ούτε σε ζωντανή αναμετάδοση, αλλά ενώνεται με τον άνθρωπο. Και η Εκκλησία, ως προέκταση αυτής της ενώσεως, καλείται να είναι εκεί όπου υπάρχουν άνθρωποι- με σώμα, με καρδιά, με κοινότητα.

Δεν είναι εύκολο έργο. Απαιτεί εγρήγορση, θεολογική παιδεία, πνευματική σοφία, διάκριση. Απαιτεί ταπείνωση και εμπιστοσύνη στην καθοδήγηση του Αγίου Πνεύματος. Η Εκκλησία δεν χρειάζεται να είναι «επίκαιρη» με κοσμικά κριτήρια· χρειάζεται να είναι αληθινή. Και όταν είναι αληθινή, τότε είναι πάντοτε παρούσα.

Ο επίλογος, λοιπόν, αυτής της εισηγήσεως δεν είναι το τέλος, αλλά το κάλεσμα. Κάλεσμα σε όλους μας – κληρικούς και λαϊκούς – να γίνουμε φορείς αυτής της μαρτυρίας· να φέρουμε τη ζωντανή Παράδοση στο σήμερα χωρίς να την αλλοιώσουμε· να αγκαλιάσουμε τον σύγχρονο άνθρωπο χωρίς να προδώσουμε τον Χριστό. Η ψηφιακή εποχή δεν είναι το πρόβλημα. Είναι το πεδίο. Και εκεί, μέσα στο χάος του θορύβου και της ταχύτητας, η Εκκλησία έχει την πολύτιμη δυνατότητα να ψάλει με σταθερότητα τη φωνή του Χριστού: «Έρχου καὶ ἴδε».¹²

¹² Ίω. 1,46.